ISBN: 978-605-80820-1-4

Kent Mekânlarının Yeniden Üretiminde Kentsel Morfoloji ve Kent Mimarlığı Yaklaşımı: Paris Örneği

Cânâ BİLSEL

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji araştırmalarının mimarlık ve kentsel tasarım alanında bir araştırma alanı olarak gelişmesiyle birlikte, "kent mimarlığı" yaklaşımının Avrupa kentlerinde kentsel mekân düzenlemelerinde etkili olduğu görülür. 1950ler sonrasında artan kent nüfusunun barınmasını sağlamak üzere, sosyal refah devleti politikaları doğrultusunda büyük konut komplekslerinin yapımı için gerçekleştirilen büyük ölçekli kentsel dönüşüm uygulamalarının sonuçları ve modernizm eleştirisiyle birlikte "kent mimarlığı" söylemi 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren önem kazanmış ve gerek kentsel tasarım, gerekse kentsel bağlamda mimarlık uygulamalarında etkili olmuştur. Bu sunuşta, mimarlık ve kentsel tasarım araştırma alanlarında kentsel morfoloji, tipo-morfoloji araştırmaları ve post-modern eleştiriyle birlikte güçlenen kentsel mimarlık yaklaşımlarının Paris kent mekânında kent planlama yaklaşımı, kentsel koruma ve kentsel tasarım uygulamalarına yansımaları tartışılacaktır.

Kentsel Morfoloji Araştırmalarından "Kent Mimarlığına"

1950lerde Saveiro Muratori ve Roma Okulu'nun tipoloji çalışmaları, Avrupa'da mimarlık alanında tipo-morfoloji çalışmalarının gelişmesinde öncü olmuştur.[1] 1960larda ise önce Milano, ardından Venedik Mimarlık Okulu'nda Carlo Aymonino ve ekibi de kentsel morfoloji ve mimari tipoloji ilişkilerine odaklanan araştırmalarıyla bu çalışmalara farklı bir perspektiften katkıda bulunurlar; mimarlık ve kent arasında karşılıklı birbirini biçimlendiren bir diyalektik ilişki olduğunu savunurlar. Bu okulun üyelerinden Aldo Rossi, *L'Architettura della Città* –Kentin Mimarlığı- başlıklı eseriyle İtalyan tipo-morfoloji yaklaşımını uluslararası ortama tanıştırmıştır. Fransa'da ise kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji çalışmalarının 1960lardan başlayarak, mimarlık okullarında bir araştırma alanı olarak geliştiği izlenir. Versailles Mimarlık Okulu'nun genç öğretim üyeleri Philippe Panerai ve Jean Castex Fransa'da mimarlık okullarında kentsel morfoloji araştırmalarında öncülük etmişlerdir. Venedik Mimarlık Okulu'ndan Carlo Aymonino ve ekibinin çalışmaları yanı sıra, Manfredo Tafuri'nin mimarlık üretiminin toplumsal koşulları üzerine yazı ve konferanslarında vurguladığı eleştirel bakış açısı, Panerai ve ekibinin mimarlığın ve kentsel mekânın üretimi arasındaki ilişkilere odaklanan çalışmalarının çıkış noktasını oluşturur. Bu dönemde, kent sosyolojisinin kurucularından Henri Lefebvre'in Kent Hakkı ve Kentsel Devrim üzerine yazıları da büyük ölçekli kentsel dönüşüm projeleri üzerinden mimarlığın üretim biçiminin sorgulanmaya başlamasında etkili olmuştur.[2] Versailles Okulu'nda, "kentsel mimarlık" çevresinde yürütülen araştırma çalışmalarına sosyolog Jean-Charles Depaule'ün de katılmasıyla, "kentsel mimarlık" –Aldo Rossi'nin savunduğu- mimarlığın özerk (*autonome*) alanı olmaktan çıkıp, kentsel mekânın biçimlenmesi ve toplumsal pratikler arasındaki ilişkilerin de araştırma konusu olduğu kapsayıcı bir araştırma alanı olarak gelişmiştir.

Versailles Mimarlık Okulu'nun öncülüğünde başlayan kent araştırmalarının, 1970lerin ortalarından sonra kimi diğer mimarlık okullarında, "*l'architecture urbaine*" (kentsel mimarlık) yaklaşımının post-modernizm bağlamında, tarihselci bir mimarlık ve kentsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

tasarım anlayışına evrildiği izlenir. Paris-Belleville Mimarlık Okulu'nun kurucusu Bernard Huet'in kent mimarlığına yaklaşımı, Fransız "kentsel kompozisyon" geleneğinin yeniden keşfedilmesi olarak tanımlanabilir. Paris-Belleville Mimarlık Okulu'nda bir grup öğretim üyesi, tarihi kentler üzerinde kentsel morfoloji araştırmaları yürütmüşler ve kentsel tasarım uygulamalarında post-modern bir kent mimarlığı yaklaşımının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bernard Huet'in Paris'te Ledoux'nun La Villette Kanalı'nın kentle buluştuğu noktada konumlandırdığı *Rotonde* yapısı çevresindeki açık alanları düzenlediği kentsel tasarım projesi, kent ve peyzaj düzenlemelerinde Fransız kompozisyon geleneğine gönderme yapan tarihselci bir kent mimarlığı yaklaşımı sergiler.

Fransız Kentsel Morfoloji Okulu içerisinde Philippe Panerai, Jean Castex ve Jean-Charles Dépaule'ün yayımlamış oldukları ve kentsel mekân çözümlemelerine yönelik yöntemsel bir çerçeve geliştiren araştırmalarıyla öne çıktıkları savunulabilir. *Eléments d'Analyse Urbaine* (Kentsel Analizin Elemanları), *Principes d'Analyse Urbaine* (Kentsel Analizin İlkeleri) kentsel analiz kavram ve yöntemlerini, kentsel morfoloji, kentsel strüktür, ulaşım sistemleri ve kentsel doku ilişkisi, parsel biçimlenmeleri ve mimarlık ilişkisine odaklanan tipo-morfoloji ve kent peyzajı yaklaşımları üzerinden geliştirdikleri araştırma projeleridir. Bu çalışmalarında "*paysage urbaine*" (kent peyzajı) kavramı altında, Camillo Sitte'den, Gordon Cullen'ın *Townscape* yaklaşımına ve Kevin Lynch'in Kentin İmgesi'ne, kentsel mekânın görsel algı boyutuyla ele alan yaklaşımlar üzerinden kent peyzajının çözümlenmesini de kent formunun analizi içerisinde ele almışlardır. Bu kapsamda geliştirdikleri kent peyzajı kavramı, Paris'te kent planlama pratiğinde önemli bir yaklaşım değişimini işaret etmesi nedeniyle özellikle dikkate değerdir. *Eléments d'Analyse Urbaine* başlıklı kitap, mimar ve kent plancısı Philippe Panerai, sosyolog Jean-Charles Depaule ve kent coğrafyacısı Marcelle Demorgon ile mimar Michel Veyrenche'ın ortak çalışması olarak 1980'de Brüksel'de Avrupa post-modernizminin öncülerinin eserlerini yayınlayan AMC yayınevi tarafından basılmıştır.[3] Kitabın son bölümünde M. Veyrenche, 1970lerin ortalarında genç mimarların kentsel proje yarışmalarında ve tekil uygulamalarında geliştirdikleri yeni mimarlığı, kentin mevcut dokusunu ve o kentte yaşayanların gündelik yaşam pratiklerini önemseyen "kent mimarlığı" yaklaşımının ilk örnekleri olarak öne çıkarmaktadır. Eski Roquette Hapishanesi yerine uygulanacak bir toplu konut projesi için açılan yarışmada, Roland Castro'nun ve Christian de Portzamparc'ın projelerini bu yaklaşımın öncüleri olarak selamlar. Her iki mimar da projelerinde, kentin var olan kamusal mekânlarıyla –sokak ve meydanlarıyla- ilişkilenen yarı-kamusal mekânlar çevresinde bir kentsel mekân kurgusu oluşturdukları ve çeper bloklardan oluşan kentsel bağlam ile uyumlu bir mimari ve kentsel tasarım yaklaşımı geliştirmişlerdir. Buna karşılık, her iki projenin de tarihsel formları yinelemek yerine, kentte yaşayanlarla iletişim kuran ve anlatılar üzerine kurulu, semiotik bir mimari dil geliştirdikleri söylenebilir. Christian de Portzamparc'ın *Les Hautes Formes* toplu konut projesi, bu yaklaşımın uygulanmış olan ilk örneklerinden biridir.

Mimarlık tarihçisi Jean Castex ile birlikte Jean-Charles Depaule ve Philippe Panerai'nin birlikte yürüttükleri bir araştırma projesinden yola çıkarak hazırladıkları ve ilk baskısı 1977 yılında yapılan *Formes Urbaines de l'Ilôt à la Barre* (Kentsel Biçimler: Kent Adasından Yapı Bloklarına) başlıklı kolektif kitapta ise yazarlar, 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıla belirli tarihsel dönemlerde ortaya çıkmış olan kentsel yapılanma biçimlerini karşılaştırmalı olarak çözümlemektedirler.[4] Bu eserde, 19. Yüzyıl ortasında Paris'te Baron Haussmann'ın yürüttüğü kentsel dönüşüm operasyonlarının temel birimini oluşturan Hausmannien

ISBN: 978-605-80820-1-4

kent adalarından, Londra'da Bahçe Şehir modeline göre biçimlenmiş olan ilk kuşak yeni kentlere, Ernst May'in Frankfurt planından, Le Corbusier'nin *Ville Radieuse* ve Unité d'Habitation projelerinde "dikey ada" olarak adlandırdığı konut bloklarına, son yüzyılda geliştirilen yerleşim modelleri üzerinden Avrupa kentlerinde kentsel dokunun değişimini irdelemektedirler. Kapalı kent adaları oluşturan çeper blokların zaman içerisinde açılarak, 20. yüzyılın ikinci yarısında, yerlerini yapıların serbest düzende yerleştiği büyük kent adalarına bırakmasını, kentsel planlama-mimari tipoloji ilişkisi üzerinden incelemekte ve modernizmin kent formunda radikal bir dönüşüme neden olduğunu savunmaktadırlar.

Sunuşun bundan sonraki bölümünde, Fransa'da Mimarlık Okulları'nda ortaya çıkarak gelişen kentsel morfoloji ve kentsel analiz çalışmaları ile tipo-morfoloji araştırmalarının kavram, ilke ve yöntemlerinin, ve bu kavram ve analiz yöntemlerine dayalı olarak geliştirilen "kentsel mimarlık" yaklaşımının Paris kentinin planlaması, kentsel koruma ve kentsel tasarım uygulamalarında köklü bir dönüşümü ortaya çıkardığı savunulmakta, 1980lerden bu yana kentin merkezi alanlarında gerçekleştirilmiş olan kentsel tasarım uygulamaları örneklenmektedir.

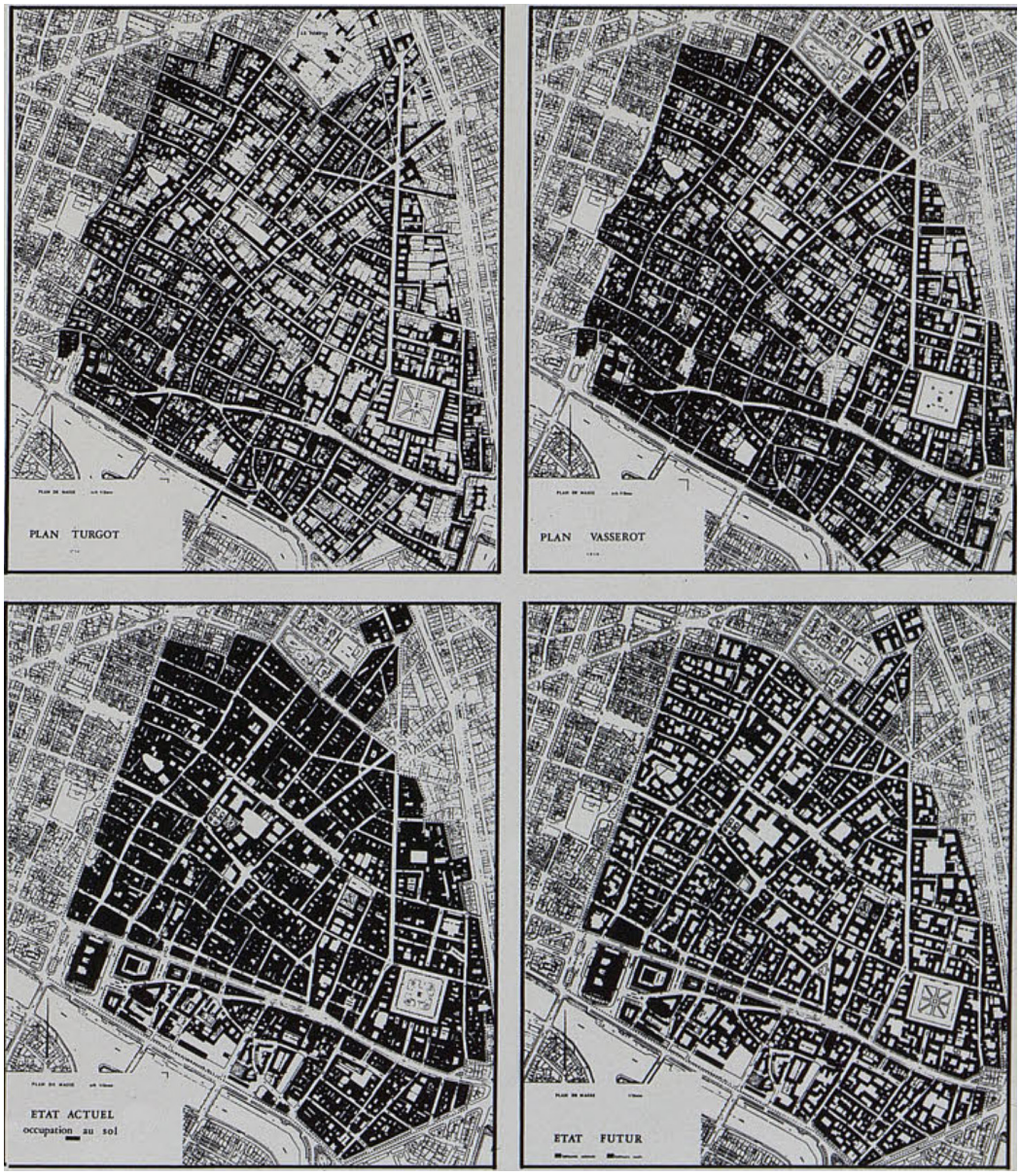
Paris Projet Yayını Üzerinden Paris'te Kentsel Planlama ve Tasarım Yaklaşımlarında Değişimin İzlenmesi

Paris kentinin tarihi çekirdeğini oluşturan merkezi alanların kentin yönetimi ve planlaması açısından tarih boyunca olduğu gibi bugün de farklı bir statüsü bulunmaktadır. 20. Yüzyıl başına kadar gümrük duvarları ile kuşatılmış olan Paris kenti, bugün de kenti çevreleyen bir otoyol sistemi ile çeperde uzanan banliyöler ve yeni gelişme bölgelerinden mekânsal olarak ayrılmaktadır. *Atelier Parisien de l'Urbanisme* (APUR-Paris Şehircilik Atölyesi), Paris Büyükşehir Belediyesi bünyesinde, dernek statüsüyle Paris kentinin planlaması ile ilgili araştırmalar yapmak üzere kurulmuş olan bu birim, kent planlama çalışmaları kapsamında, kentsel koruma ve kentsel tasarım projelerini yürütmektedir. Özerk bir örgütlenme yapısı olan bu kurumun planlama ve kentsel tasarım çalışmalarını belirli temalar altında düzenli olarak yayınladığı *Paris Projet* başlıklı süreli yayını 1969 yılından bugüne düzenli olarak yayımlanmaktadır. Kentin planlamasına ve kentsel yenileme projelerine yönelik yaklaşımlardaki değişimi *Paris Projet*'nin sayıları üzerinden izlemek olanaklıdır. Bu sunuşta, Paris'te APUR tarafından yürütülen kent planlama, kentsel yenileme ve kentsel koruma uygulamaları *Paris Projet* sayıları üzerinden örneklenmektedir.

Paris Projet'nin 1969 yılında yayımlanan ilk sayısının ardından, 1970 yılında yayımlanan ikinci sayısından[5] başlayarak kentsel morfoloji yöntem ve araçlarıyla yapılmış kentsel araştırmalara yer verildiği görülür. André Malraux'nun Kültür Bakanlığı döneminde kentsel sit alanı ilan edilen tarihi Marais bölgesi için geliştirilen koruma çalışmaları, tekil yapıların ötesinde kentsel dokunun bütünüyle korunması yaklaşımının gelişiminde önemli olmuştur. Marais bölgesinde yürütülen koruma çalışmalarında kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji analizlerinden faydalanıldığı görülmektedir. Tarihi planlarla, mevcut kent dokusu zemin-biçim analizleriyle karşılaştırılmakta, kentsel dokuyu strüktüre eden ögeler –sokaklar ve anıt yapılar, sokakları tanımlayan cephe hatları vb. kentsel mekânın korunması gereken karakteristiklerini belirlemektedir. (Şekil 1) *Paris Projet*'nin sonraki sayılarında da benzer morfolojik analizler ve tipo-morfoloji araştırmalarının tarihi merkezde ilk pasajların bulunduğu kentsel doku üzerine, kentsel korumaya yönelik çalışmalara yer verildiği izlenmektedir. Tarihi kent dokusu ve bu dokunun anıt yapılarla ilişkisine yönelik bu çalışmalar sonucunda, korunacak tarihsel alanların salt

ISBN: 978-605-80820-1-4

anıtsal kompozisyonu oluşturan yapılar ve açık alanlarla sınırlı kalmaması, Paris'in tarihi çekirdeğini oluşturan koruma alanının genişletilmesi önerisi bu çalışmalar sonucunda benimsenmiştir. (Şekil 2)

Şekil 1. Marais kentsel sit alanına ilişkin morfolojik analizler. *Paris-Projet*, sayı 2, APUR, 1970

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 2. Paris'in merkezinde koruma alanının genişletilmesi: Anıtsal kompozisyonlar ve tarihi sokaklar, *Paris-Projet*, sayı 5, APUR, 1971

*Paris Projet'*nin 1972'de yayımlanan 7. sayısı ise Paris'in merkezinde yer alan *Les Halles* bölgesinin dönüşümü konusuna ayrılmıştır.[6] Paris metropoliten alanda ulaşım altyapısının en önemli iki hızlı raylı ulaşım (RER) hattının kesişim noktası olarak bu noktanın seçilmesiyle, bölgeye adını veren tarihi hal yapılarının yıkılmasına karar verilmiş, endüstri döneminin bu görkemli strüktürünün yıkılması sonucunda kentin merkezinde ortaya çıkan büyük boşluğun kente kazandırılması önemli bir kentsel tasarım problemi olarak ortaya çıkmıştı. Bu amaçla açılan tasarım yarışması sonucunda iki ayrı projenin uygulamasına karar verildi. Bunlardan ilki yeraltında bulunan RER istasyonlarına erişim sağlayan bir ticaret merkezi, diğeri ise yeraltında ticaret ve kültür, yer üstünde ise rekreasyon işlevlerini bir araya getiren karma kullanımlı bir kentsel donatı projesiydi. *Les Halles* kentsel yenileme projesi kapsamda kent ve mimarlık tarihçisi Françoise Boudon, André Chastel ve ekibi tarafından kentin merkezinde yar alan bölgenin tarihsel olarak gelişimi üzerine, alanın morfolojik dönüşümlerini belgelemek üzere ayrıntılı bir araştırma çalışması yürütülmüştür.[7] Alan çevresinde yürütülen tipo-morfoloji çalışmaları, kentsel dokunun yeniden örülmesinde, kamusal açık mekânların ve yeni yapı gruplarının tasarımında mimari tipoloji araştırmalarına kaynaklık edecektir.

Paris Projet'nin 1975 tarihli 13. ve 14. sayısının ana konusunu "Paris'in Kent Peyzajı ve Plan Uygulama Koşulları" başlığı oluşturmaktadır. (Şekil 3) Paris kent peyzajını oluşturan kentsel ögeler olarak sokaklar, kent adaları ve parsel düzeninin, tarihi kent üzerinde yapılan analiz çalışmalarının ana elemanları olarak belirlenmiştir. Bu geniş kapsamlı sayı içerisinde, tarihi kentin farklı bölgelerinde kent dokuları, kentsel morfolojinin analiz araçları ve yöntemleri kullanılarak analiz edilmekte, kent peyzajının her bir bölge için farklılaşması sergilenmekte

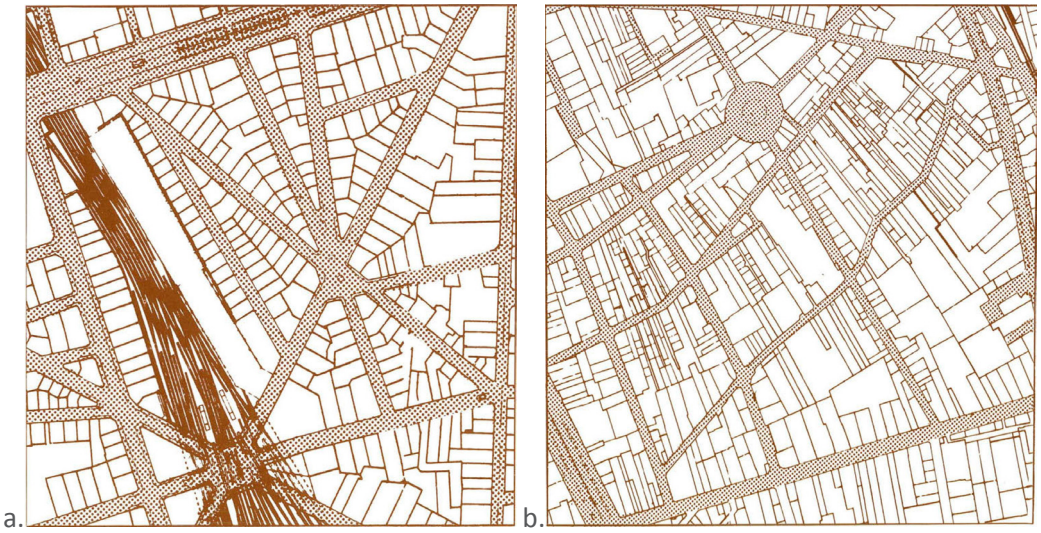
ISBN: 978-605-80820-1-4

ve bu farklılaşmanın nedenleri çözümlenmektedir. Bu çalışmalarda Panerai, Castex ve Depaule ekibinin Versailles Mimarlık Okulu'nda yürütmekte oldukları kentsel morfoloji araştırmalarıyla yöntemsel benzerlik açıkça görülmektedir. Paris kentinin tarihsel gelişme aşamalarında, kent adaları ve parsel düzeninde belirgin farklılaşmaların ortaya çıktığı ve bu farklılaşmaların süreklilik gösterdikleri, bu analizler sonucunda ortaya koyulmaktadır. Bu analiz çalışmalarının sonunda, kentin tarihi çekirdeğinde küçük parsellerden oluşan sıkışık kent dokusu, geçmişte parça parça planlanmış alanların yan yana gelmesiyle oluşmuş mahalleler, ince uzun endüstri parsellerinin ve işçi sitelerinin oluşturduğu çeper dokuları ve tarım parsellerinin yapılaşmasıyla oluşmuş, tarihi kentin çeperinde yer alan eski *faubourg*'ların morfolojik farklılaşmaları sergilenmektedir. (Şekil 4a ve b) Morfolojik olarak farklılaşan bu bölgelerin Paris'in kent peyzajının çeşitliliğini oluşturan farklı "karakter bölgeleri" oluşturdukları savunulmakta, plan uygulama koşullarının her bölgenin kentsel peyzaj özellikleri dikkate alınarak farklı tanımlanması gereği üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada, farklı dönemlerde uygulanmış olan yapılaşma koşulları ve yönetmeliklerin, kentin farklı bölgelerini üçüncü boyutta birbirinden farklılaştırdığı ve mimari özelliklerini belirlediği, kimi bölgelerde de farklı zamanlarda inşa edilmiş yapıların yan yana bulunmalarının kent peyzajını zenginleştirdiği örneklerle sergilenmektedir.

Şekil 3. "Paris'in Kent Peyzajı ve Plan Uygulama Koşulları", *Paris Projet*'nin 13 ve 14. sayısının kapak tasarımı, *Paris-Projet*, sayı 13-14, APUR, 1975

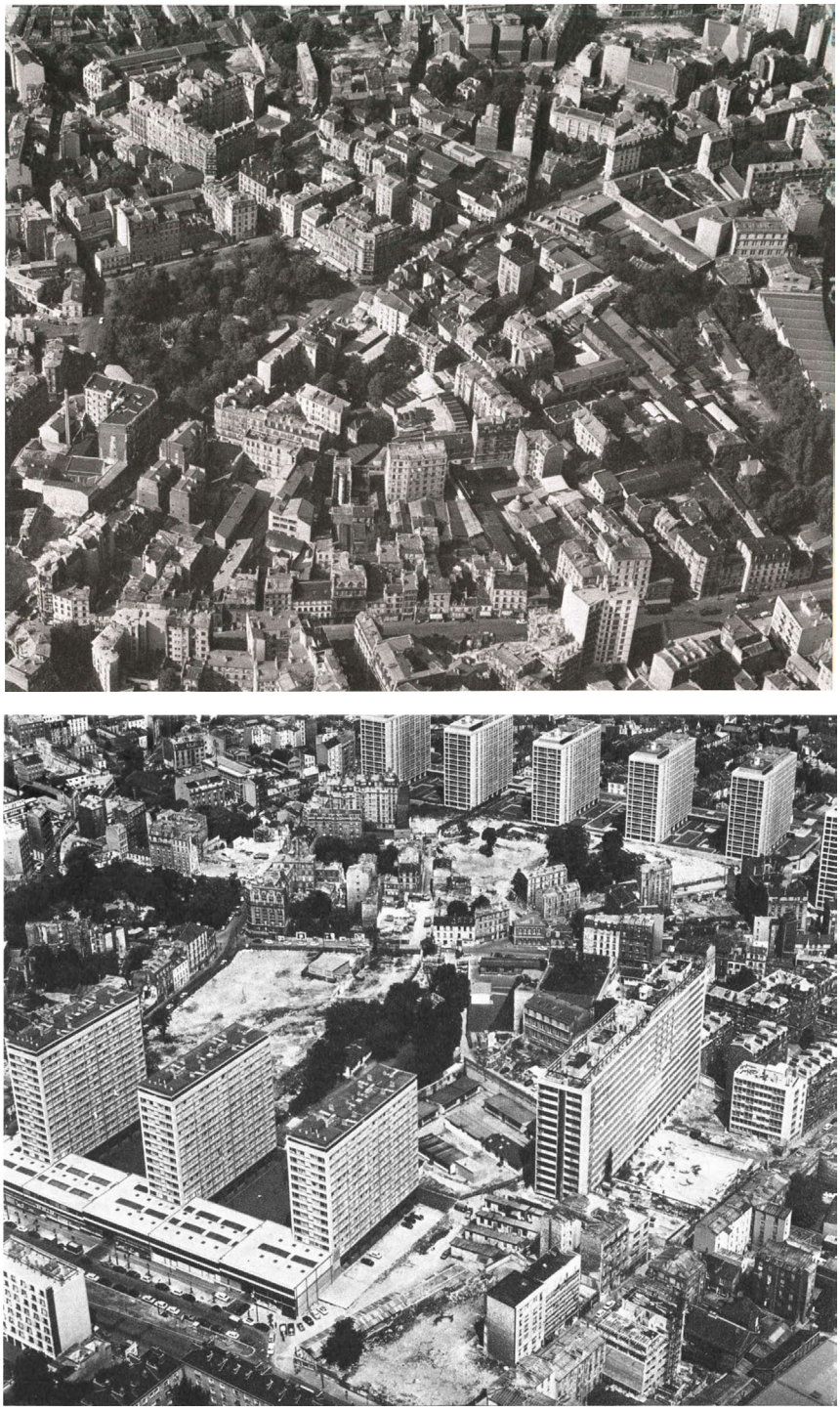
ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 4. Tarihi kentin çeperlerinde *faubourg*'ların morfolojik farklılaşması, ada ve parsel düzenlerine ilişkin morfolojik analizler, *Paris-Projet*, sayı 13-14, APUR, 1975

Bu çalışmanın son bölümünde ise, 1967 tarihli Paris Planının (*Plan d'Occupation du Sol -P.O.S., Arazi Kullanım Planı*), Paris'in kentsel peyzajını karakterize eden bu farklılaşmaları göz ardı ederek, tarihi kent dokusunu tahrip eden yapılaşma koşulları getirdiği örnekleriyle ortaya koyulmaktadır. 1950lerden itibaren Paris kenti modernist, fonksiyonalist planlama ilkeleri doğrultusunda, kent dokusunu sağlıklılaştırma, konut stokunu arttırma ve sosyal konutlara yer açma gibi amaçlarla, büyük ölçekli kentsel yenileme projelerine konu olmuştur. Özellikle işçi ve göçmen mahallelerinin yoğunlaştığı eski endüstri bölgelerini çevresindeki mahalleler, 1970lerin sonlarına kadar kentsel yenileme ve büyük ölçekli sosyal konut uygulamalarıyla bütünlüklerini ve özgün doku özelliklerini yitirmişlerdir. Doğu Paris'te Place des Fêtes çevresinde uygulanan bir kentsel yenileme projesi kapsamında, modernist sosyal konut bloklarından oluşan tümüyle farklı karakterde bir alana dönüşmüştür. (Şekil 5) Onüçüncü *arrondissement* içerisinde Nationale çevresi, bu anlayış sonucunda, modern toplu konut bloklarıyla bütünüyle yenilenmiştir. Bugün yaya bölgesi olarak tarihi karakteriyle korunmuş olan Mouffetard Sokağı çevresinin de, o dönemde yürürlükte olan plan koşulları nedeniyle parseller bazında yıkımlar ve yüksek yapıların inşa edilmesiyle özgün peyzajını yitirmekte olduğu *Paris Projet*'nin yazarları tarafından 1967 tarihli Arazi Kullanım Planının getirdiği yapılaşma koşullarının Paris'in kent peyzajı üzerindeki tahrip edici etkilerine örnek olarak verilmektedir.[8]

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 5. Place des Fêtes çevresinde kentsel yenileme öncesi ve sonrasında kent peyzajı ve kentsel dokunun değişimi, *Paris-Projet*, sayı 13-14, APUR, 1975

Paris kentinin planlamasında ve kentin merkezi alanları içerisinde kentsel proje uygulamalarında 1970lerin ortalarından itibaren önemli bir değişimin ortaya çıktığı izlenir. Paris kentinin morfolojik ve işlevsel farklılaşmalarına göre bölgelere ayrılması

ISBN: 978-605-80820-1-4

ve her bölgede bu farklılaşmalar dikkate alınarak plan hükümlerinin her bölge için özel olarak belirlenmesi, kent planlama yaklaşımı olarak belirlenmiş; 1974 yılında Paris Bölgeleme Planı (*Le Plan de Zonage*) yürürlüğe koyulmuştur.[9] Kent peyzajında, farlı karakter bölgelerini gözeterek belirlenen bu bölgeleme uyarınca, her bölge için farklı yapılaşma koşulları getirildiği, yapı yüksekliklerinde sınırlamalar getirildiği görülür.

1980 Yılında yürürlüğe giren Paris Kenti Nazım Plan Şeması (*Le Schéma Directeur d'Aménagement et d'Urbanisme de la Ville de Paris – SDAU*)[10] 1970lerin ortalarından itibaren güçlenen bu paradigma değişimini yansıtır. 1975'te başlatılan kentsel analizler, kent adaları bazında yapılan nüfus yoğunlukları ve yapı yoğunluğu analizleri sonucunda, kentin farklı bölgelerinde uygulanacak olan politikaların uygulanacağı belirlenir. Nazım Planda, tarihi çekirdekle sınırlı olan kentsel koruma bölgesini önemli ölçüde genişletildiği, kentin çeperinde tarihi *faubourg* alanlarında yeni koruma alanları belirlendiği görülmektedir. Planda ayrıca öncelikle kentsel operasyonların yapılacağı kentsel yenileme alanları saptanmış, kamu tarafından üstlenilecek olan öncelikli eylem alanları belirlenmiştir. 1980 tarihli Nazım Plan kararları arasında (1) kentsel yenileme ve sağlıklılaştırma operasyonlarının tamamlanması ve (2) konut ve sosyal donatı ağırlıklı büyük kamu operasyonlarının tamamlanması yer almaktadır. Önceki dönemde başlatılmış olan bu eylem kararları, 1967 ve 1980 nazım planları arasında belirli bir sürekliliği işaret etse de, kentsel yenileme alanlarının büyüklüğü ve operasyonların niteliği 1980 sonrasında büyük ölçüde değişecektir. Bu değişimde, post-modern paradigma ile birlikte kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji araştırmalarına dayalı "kent mimarlığı" yaklaşımının 1980 sonrası kentsel yenileme projelerinde egemen olması belirleyici olmuştur.

Doğu Paris, tarihte kentin beslenmesini sağlayan ulaşım kanalları, La Villette ve St Martin su kanalları, Seine Nehri üzerinde liman kullanımları, depolama alanları, 19. yüzyılda La Villette Kanalı yakınında inşa edilen büyük mezbaha, depolar ve endüstri tesislerinin yoğunlaştığı bir bölgedir. Geçmişte, endüstri yapıları ile birlikte işçi sitelerinin yoğunlaştığı bu bölgede, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçmen grupları yerleşmiştir. Genelde düşük gelir gruplarının yaşadığı Doğu Paris bölgesinde, sosyal konut projeleri yanında sosyal donatı ve özellikle kamusal açık alan projelerine kamu tarafından öncelik verilmesi, planlama çalışmaları kapsamında belirlenmiş olan bir kamu politikasıdır.[11] 1983 Yılında Belediye Meclisince onaylanan bir plan programı kapsamında Doğu Paris, kentin öncelikli gelişme alanı olarak belirlenmiştir. (Şekil 6) Kentin kuzeydoğusunda La Villette Kanalı'nın kuzeyi ve güneyinde La Villette Parkı'nın planlanması, mezbahanın kaldırılmasıyla yerine Bilim ve Endüstri Müzesi'nin tasarlanması, güneydoğuda ise Bercy'de büyük bir spor salonu ve rekreasyon alanlarının oluşturulması, Seine Nehri'ne uzanan Maliye Bakanlığı binası ile güney yakada François Mitterand'ın isminin taşıyan Büyük Milli Kütüphane yapısının yer seçimi kararlarının çok daha önceden, Paris kenti nazım plan çalışmaları kapsamında alındığı görülmektedir. Diğer bir deyişle Fransız Devrimi'nin 200. yılını kutlama etkinlikleri kapsamında François Mitterand'ın Büyük Projeleri olarak dünyaca ün kazanmış olan bu kentsel projeler, planlama çalışmalarına dayalı olarak geliştirilmiş olan kamu politikaları kapsamında, yıllar öncesinden planlanmıştır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

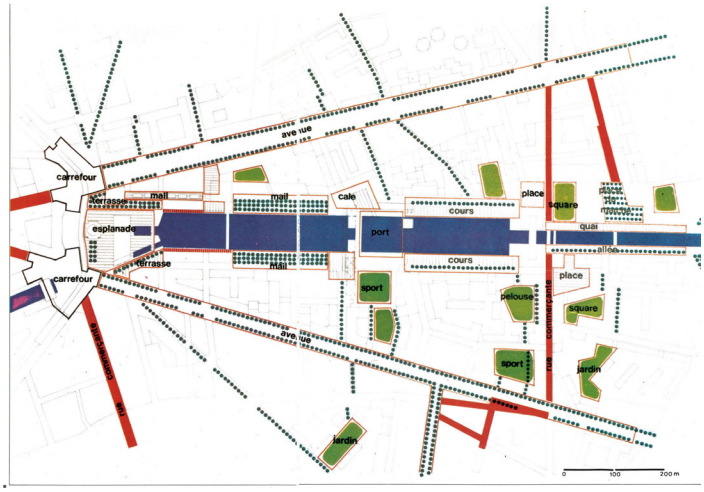

Şekil 6. Doğu Paris Kentsel Gelişme Bölgesi'nde öngörülen kentsel operasyonlar kamusal mekânlar ve sosyal donatı projeleri. *Paris Projet* dergisi sayı 27-28'in kapağı, *Paris-Projet*, sayı 27-28, APUR, 1987

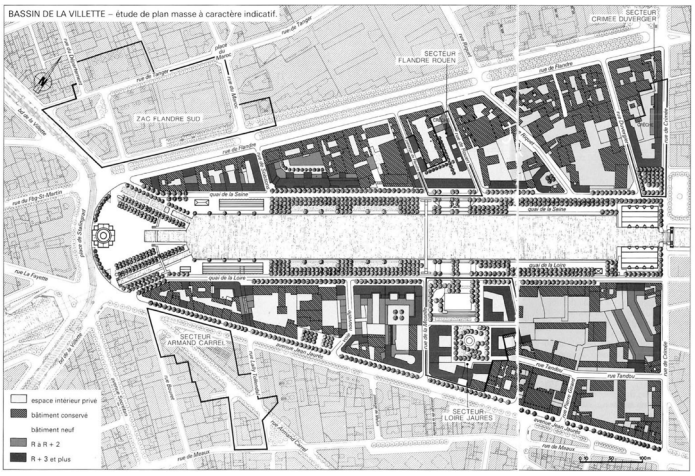
Doğu Paris'te sosyal donatı alanlarının ve kamusal açık mekânların niteliğinin iyileştirilerek geliştirilmesi hedefi kapsamında, kent yönetimi, La Villette Kanalı çevresinin düzenlenmesi ve kanal çevresinde yeni sosyal konut projelerinin uygulanmasına öncelik vermiştir.[12] 18. yüzyılda Jean-Claude Nicolas Ledoux'nun Paris'in gümrük suru üzerinde, kanalın kentle buluştuğu noktada tasarlamış olduğu *Rotonde* yapısı çevresinde, Bernard Huet tarafından geliştirilen kentsel tasarım projesi, kanal çevresinde öngörülen kentsel planlama kapsamında bu bölgenin sağlıklılaştırması ve çevre kalitesinin yükseltilmesinde simgesel önemi olan bir uygulamadır. (Şekil 7a ve 7b) Kanalın doğu ucunda bulunan eski mezbaha alanında ise La Villette Parkı iki ayrı yarışma açılmış, uluslararası olarak düzenlenen ikinci yarışmanın sonucunda birincilik ödülünü alan Bernard Tschumi ve ekibinin projesi, kamusal açık alan olarak parkın tasarımında, kentsel etkinlik programlamasını öne çıkaran kurgusuyla uluslararası düzeyde, kentsel mekân tasarımında yenilikçi bir yaklaşım getirmiştir. (Şekil 7c) La Villette Kanalı çevresinde Yves Lion, Renzo Piano gibi önde gelen mimarların da aralarında bulunduğu ekipler tarafından tasarlanan sosyal konut uygulamaları, kentsel dokunun biçimlenmesiyle uyumlu, tanımlı kamusal ve yarı kamusal mekânlar yaratmaya yönelik tipo-morfolojik yaklaşımla, çağdaş mimari tasarım dilini birleştiren bir kent mimarlığı yaklaşımını yansıtmaktadırlar. La Villette Kanalı'ndan güneye doğru uzanan St. Martin Kanalı'nın iki kıyısında da benzer bir anlayışla kamusal açık alan düzenlemeleri yapılmış, kanalın rıhtımları boyunca uzanan kent adaları, kanal boyunca sürekli bir kentsel cephe oluşturacak biçimde yer yer yeniden tasarlanmıştır. Burada da kamusal mekânın ve kent adalarını oluşturan yapıların mimari tasarımında kentsel morfoloji ve tipoloji araştırmalarından yararlanıldığını söylemek olanaklıdır.

ISBN: 978-605-80820-1-4

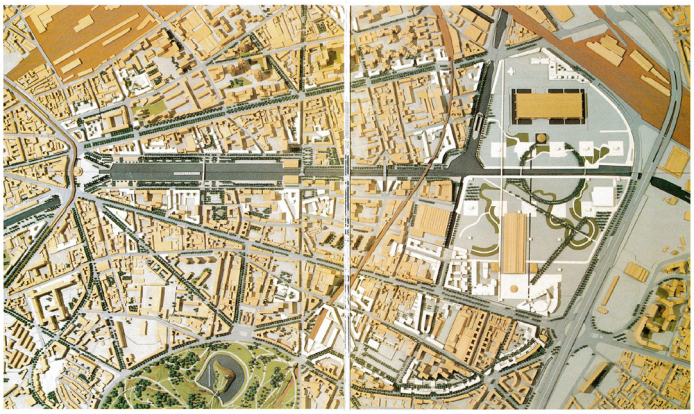
a.

b.

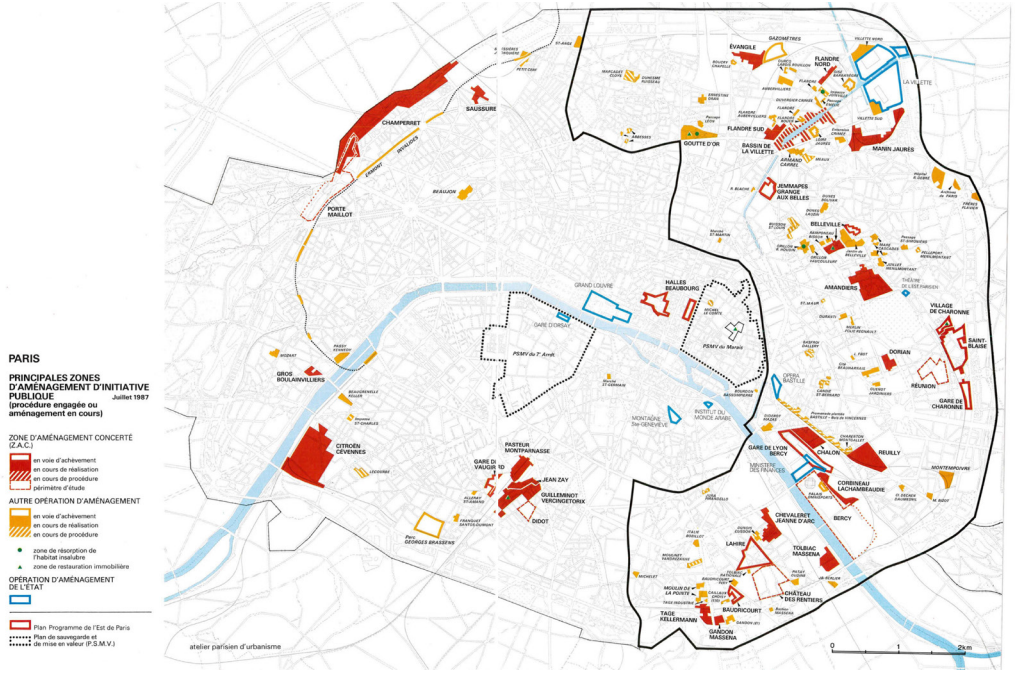
c.

Şekil 7. a. La Villette Kanalı çevresi kentsel yenileme alanları ve kentsel tasarım projesi, *Paris Projet*, sayı 15-16, APUR, 1976
b. La Villette Kanalı çevresi kentsel yenileme alanları ve kentsel tasarım projesi, *Paris Projet*, sayı 27-28, APUR, 1987
c. La Villette Kanalı çevresi kentsel yenileme alanları ve La Villette Parkı maketten fotoğraf, *Paris Projet*, sayı 27-28, APUR, 1987

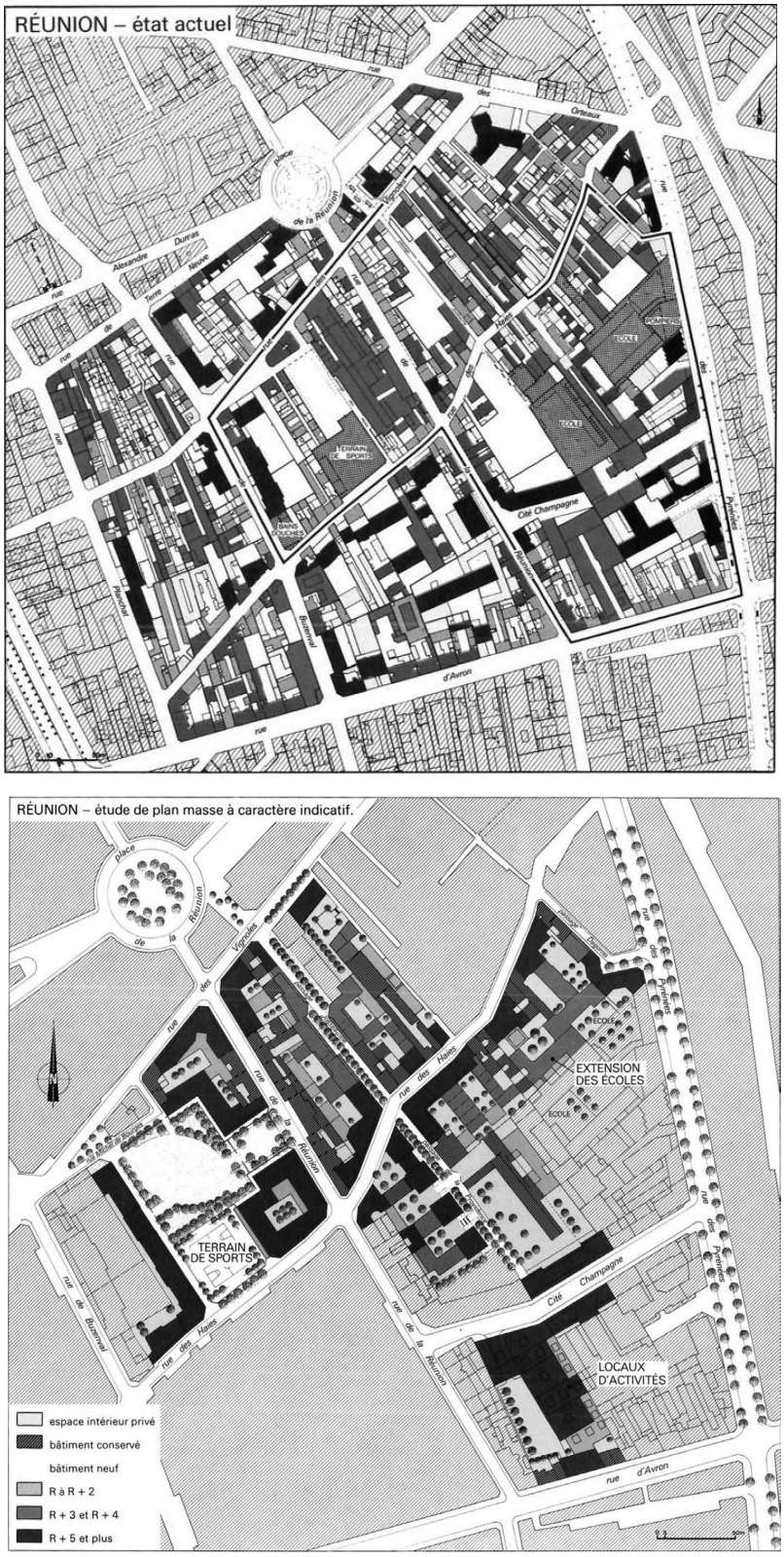
ISBN: 978-605-80820-1-4

Önemli bir bölümü kentin kuzey ve güney doğusunda yer alan çok sayıda ZAC projesi, planlama hedefleri kapsamında bu anlayışla uygulanmıştır. (Şekil 8) Genellikle eski endüstri ve depolama alanları veya demiryolları tarafından artık kullanılmayan çeşitli büyüklükte alanlar, belirli oranda sosyal konut içeren konut ağırlıklı, karma kullanımlı kentsel alanlara dönüştürülmüştür. (Şekil 9, 10 ve 11) Üst ölçekli planlama kararları doğrultusunda, alanda yer alacak yapı yoğunluğu, nüfus büyüklüğü, arazi kullanım kararları –konut, ticaret, işyeri oranları, sosyal donatılar ve yeşil alanlara yönelik planlama kararlarının alınmasının ardından, APUR tarafından her bir alan için kentsel tasarım alanında çalışmaları olan belirli sayıda mimarlık ofisinin davet edilmesiyle, alanın kentsel tasarım projesinin elde edilmesine yönelik bir görüş alma süreci uygulanmıştır. ZAC, *Zone d'Aménagement Concerté* adlandırmasının kısaltmasıdır; burada "*concertation*" kavramıyla anlatılmak istenen, bu alanların planlama ve tasarım sürecinde, APUR tarafından mimarlar ve kent tasarımcılarından görüş alınması ve böylece elde edilen farklı öneriler arasından seçim yapılarak en başarılı bulunan önerinin uygulanmasıdır. Her alan için seçilen projenin müellifi, alanın bütününün kentsel tasarım uygulamasını yönlendirmek üzere görevlendirilmekte, ancak birden çok sayıda mimar, seçilen kentsel tasarım projesine uygun olarak alanda yer alacak yapıları tasarlamak üzere davet edilmiştir. ZAC projelerinin uygulaması, her alan için ayrıca oluşturulan karma ekonomi şirketleri tarafından yüklenilmiştir. Her alanda belirli oranda sosyal konut projesi uygulanması koşulu, söz konusu alanların farklı sosyal gelir gruplarının ayrışmadan bir arada yaşamasını sağlamaya yöneliktir. Kentin batısında yer alan eski Citroen otomobil fabrikasının bulunduğu alan da ZAC olarak belirlenmiş ve bu kapsamda yeni konut alanları ve büyük bir kent parkını içerecek şekilde bir dizi kentsel tasarım ve peyzaj tasarımı yarışması sonucunda kente kazandırılmıştır. Bugün Eiffel Kulesi'nin batısında Seine Nehri kıyısında yer alan Citroen Parkı, tasarımı ve tematik bahçeleriyle kentin en ilgi çeken, en çok kullanılan kamusal alanlarından birini oluşturmaktadır. (Şekil 12)

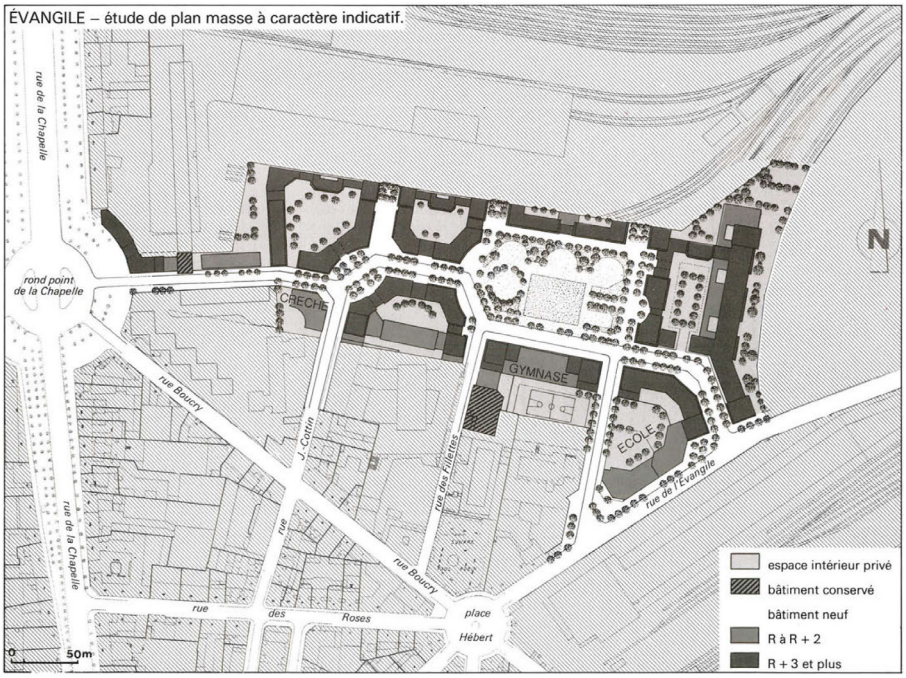
Şekil 8. ZAC'lar ve diğer kentsel düzenleme alanlarının Paris kenti içerisinde dağılımı, *Paris-Projet*, sayı 27-28, APUR, 1987

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 9. ZAC-Kentsel düzenleme projelerinden örnekler: Paris-Réunion ZAC alanında kentsel dokunun önceki durumu, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

ISBN: 978-605-80820-1-4

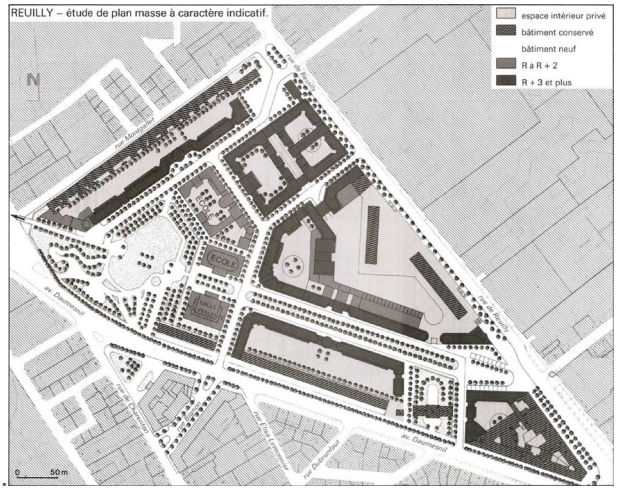

Şekil 10. ZAC-Kentsel düzenleme projelerinden örnekler: Paris-Réunion ZAC alanında kentsel dokuyla uyumlu konut alanı düzenlemesi, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

ZAC uygulamaları, daha önceki ZUP uygulamasından bir çok açıdan farklıdır. 1980 öncesinde kent içerisinde çok büyük alanların dönüşümüne yönelik uygulanmış olan ZUP (Öncelikli Planlama Alanı) kararları sonucunda, kent içerisinde geniş ve bir çoğu mevcut olan eski yerleşim alanlarının tek elden, fonksiyonalist planlama ilkeleri ve modernist bir mimarlık anlayışıyla planlanarak uygulanmışlardır. Bu uygulamalar karşısında 1960larda başlayan mimarlık eleştirisi, kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji araştırmalarının gelişmesi ve kentsel mimarlık yaklaşımının giderek köklenerek yaygınlaşması sonucunda ZUP uygulamasından vazgeçilerek 1980 sonrasında ZAC uygulamasına geçilmiştir. Kentsel yenileme projelerine egemen olan modernist tutumun yerini, kentin mevcut strüktürünü, kentin dokusunu, kamusal-yarı kamusal-özel mekân farklılaşmalarını ve kentsel-mimari bağlamı dikkate alan bir kentsel mimarlık yaklaşımının aldığı gözlemlenir. Bu değişimde, mimarlık ve kentsel tasarımda post-modernizm ve kontekstüalizm etkileri yanı sıra, mimarlığın kent mekânlarının üretiminde, tekil aktörler üzerinden değil, daha katılımcı bir rol üstlenme talebinin olduğu savunulabilir. (Şekil 9, 10, 11 ve 12)

ISBN: 978-605-80820-1-4

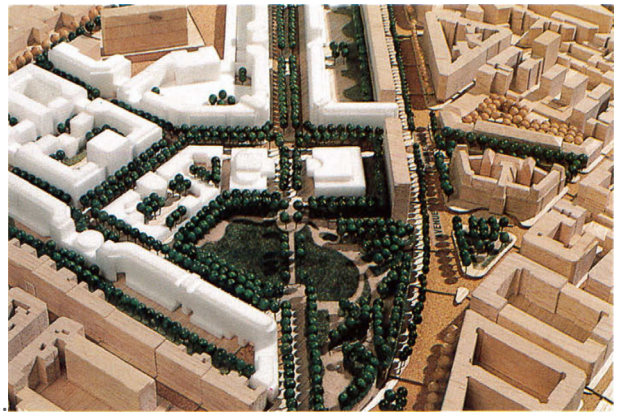
a.

b.

c.

Şekil 11. a. ZAC-Kentsel düzenleme projelerinden örnekler: Paris-Reuilly ZAC alanında kamusal mekânlar çevresinde kentsel düzenleme, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

b. Paris-Reuilly ZAC alanında karma kullanım alanları –konut, ofis ve sosyal donatı planlaması, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

c. Paris-Reuilly ZAC düzenlemesi maketi. Kamusal mekânlar çevresinde üç boyutlu kütle düzeni, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 12. ZAC-Kentsel düzenleme projelerinden örnekler: Citroen Parkı ve çevresinde kentsel düzenleme projesi, *Paris Projet*, no. 21-22, APUR

Seine Nehri'nin İki Yakasında Eski Endüstri Alanlarının Dönüşümü

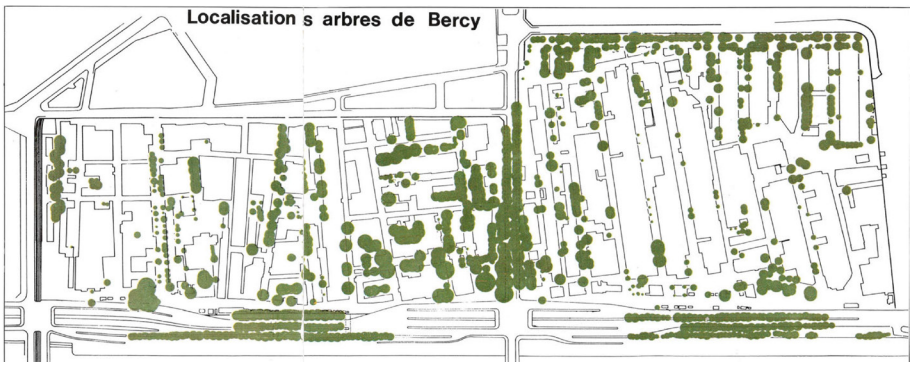
Bu sunuşta son olarak Paris merkezi kenti içerisinde 20. yüzyıl dönümünde gerçekleştirilmiş, büyük kapsamlı iki kentsel dönüşüm projesi, kentsel alanların yeniden üretiminde kentsel morfoloji ve kent mimarlığı araştırmaları, uygulama süreci ve sonuçları üzerinde durmak istiyorum. Bu iki kentsel dönüşüm uygulaması, Seine Nehri'nin Paris kentiyle buluştuğu yerde, nehrin kuzeyinde ve güneyinde yer alan Bercy Parkı ve çevresi ile, Seine Rive Gauche bölgesi bir arada düşünüldüğünde Paris kenti içerisinde gerçekleştirilen en kapsamlı kentsel dönüşüm uygulaması olarak görülebilir.[13]

Seine Nehri'nin kuzey kıyısında bulunan Bercy'de, nehir üzerinde yer alan liman kullanımları arasında, tarihi şarap antrepolarının da yer aldığı depolama alanları bulunmaktaydı. (Şekil 12) Liman işlevleriyle birlikte depolama alanlarının kentin dışına taşınmasıyla birlikte, Doğu Paris'in sosyal donatı yatırımlarıyla geliştirilmesine yönelik planlama kararları doğrultusunda, bu alanda Seine kıyısında uzanan bir büyük park ve çevresinde yeni konut alanları oluşturulması planlanmıştı. Bu kararda tarihi şarap depolarının bir bölümünün korunması ve alanda yetişmiş ağaç varlığı önem taşımaktaydı. Bernard Huet ve ekibinin tasarımını gerçekleştirdiği Bercy Parkı projesi, tarihi şarap depolarının yapıları yanında, park içerisinde tarihi yollar ve izleri koruyarak yerin belleğine gönderme yapan bir tasarım anlayışını yansıtmaktadır. Alanı nehir kıyısında uzanan otoyoldan soyutlamak üzere oluşturulan set üzerinde, Paris'in tarihi *promenade*'larını andıran gezinti alanı ve

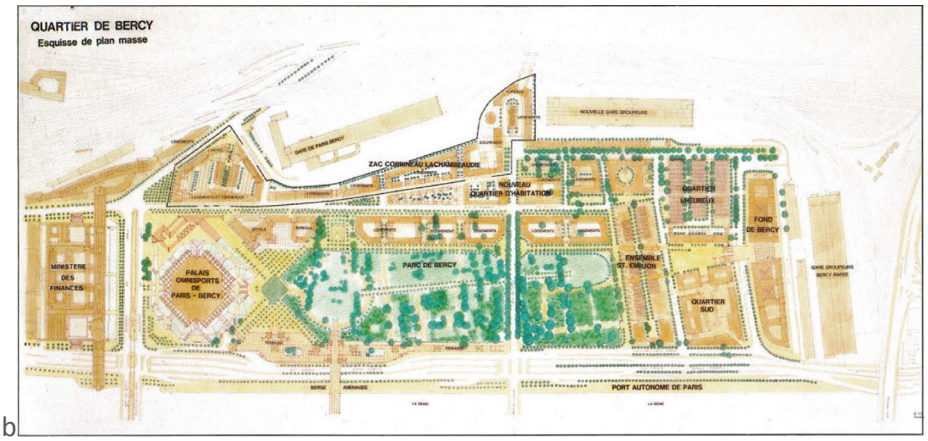
ISBN: 978-605-80820-1-4

park içerisindeki diğer düzenlemelerle, Bercy Parkı, Fransız bahçe geleneğine tarihsel göndermeler yapan bir peyzaj düzenlemesidir. Parkı çevreleyen yeni konut blokları ise, üç taraftan tanımlı çeper blok oluştururken parka doğru geçirgenlik gösteren yeni bir konut bloğu tipolojisi araştırmasını yansıtmaktadır.[14](Şekil 13)

a.

b

c.

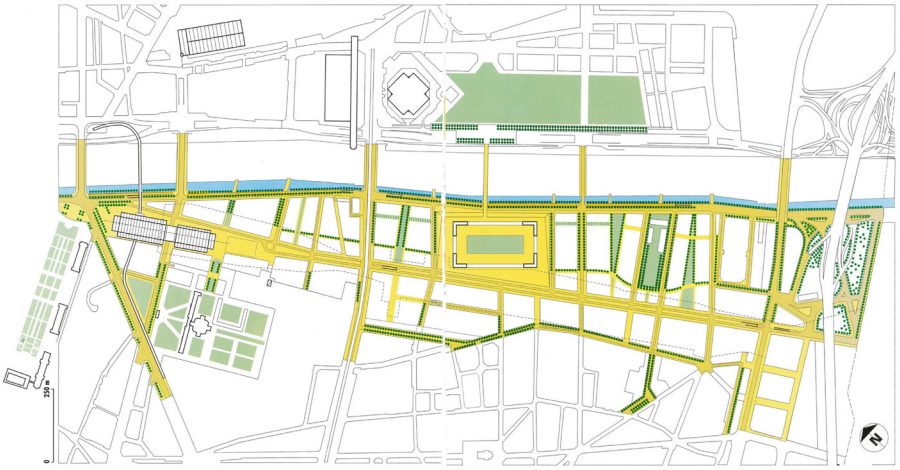

Şekil 13. a. Bercy'de eski parsel düzeni ve mevcut ağaç dizileri, *Paris Projet*, no. 12, APUR, 1974
b. Bercy Parkı ve çevresi kentsel tasarım projesi, *Paris Projet*, no. 27-28, APUR, 1987
c. Bercy Parkı'na Simone de Beauvoire yaya köprüsü girişinden bakış (Fotoğraf: Cânâ Bilsel)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Nehrin güneyinde ise, Paris'in başlıca demiryolu istasyonlarından biri olan Austerlitz Garı'nın doğusunda, demiryolu servis alanları ve çevresinde işlev dışı kalmış olan endüstri alanlarının kente kazandırılması düşüncesinin 1980 öncesi nazım plan çalışmaları sürecinde ortaya çıktığı söylenebilir. Seine Rive Gauche bölgesi olarak adlandırılan bu bölgede demiryolu hatları üzerinde yeni bir kent parçası yaratılması planlanmıştır. Alana ilişkin ana planlama ve kentsel tasarım kararlarının alınmasına yönelik ilk görüş alma aşamasının ardından, alan üç bölgeye ayrılmış ve her bölge için ayrıntılı kentsel tasarım projeleri elde etmek üzere davetli ekiplerden öneri geliştirmeleri istenmiştir.[15] Alanın geometrik merkezinde François Mitterand'ın adını taşıyan Büyük Milli Kütüphane yapısı konumlandırılmıştır. Mitterand'ın büyük projeleri olarak adlandırılan projeler arasında sonuncusu olan bu yapı kompleksi, uluslararası proje yarışmasını kazanmış olan Dominique Perrault tarafından tasarlanmıştır. Dört açık kitabın çevrelediği bir çökük bahçe ve bu dört yapının üzerinde yükseldiği platform Seine Nehri'ne ve karşısında uzanan Bercy Parkı'na açılan bir kent terası oluşturur. Uzaktan bakıldığında dört yüksek kütüphane bloğu, bu yeni kentsel gelişme alanının merkezinde, anıtsal bir landmark oluşturur. (Şekil 14)

a.

b.

Şekil 14. a. Seine Rive Gauche (Austerliz-Tolbiac-Masséna) yeni gelişme alanında APUR tarafından belirlenen kentsel tasarım genel yerleşim planı, *Paris Projet*, no. 29, APUR, 1990

b. Seine Rive Gauche (Austerliz-Tolbiac-Masséna) yeni gelişme alanında APUR tarafından hazırlanan ve üç boyutlu kentsel tasarım kararlarını gösteren perspektif çizimi, *Paris Projet*, no. 29, APUR, 1990.

ISBN: 978-605-80820-1-4

Kütüphane yapısının her iki yanında bulunan Austerlitz-Tolbiac-Masséna alanlarını kapsayan kentsel tasarım yarışmasına davet edilen ekiplerin büyük çoğunluğu, nehre doğru alçalan ya da nehre doğru açılan çeper bloklardan oluşan kentsel tasarım önerileri getirmişlerdir. Proje önerilerinin bir bölümünde, nehre paralel ana caddeleri ve bunlara dik uzanan sokakları tanımlayan çeper blokların ortalarında yeşil alanlar büyük kent adaları oluşturan çeper bloklarla sınırlandırılmakta, ya da nehre doğru açılmaktadır. Bu alanda uygulanan kentsel tasarım projesinde, çeper blokların ortasında nehre paralel olarak uzanan yeşil alanlar, bir kent adasından diğerine mekânsal süreklilik sağlayan bir kamusal mekân ve yaya koridoru oluşturmakta, okullar ve diğer sosyal donatılar bu koridorun üzerinde yer almaktadır. (Şekil 14)

Son olarak, alanın en doğusunda yer alan Masséna bölgesi için APUR tarafından iki aşamalı bir kentsel tasarım yarışması düzenlenmiş, yarışmaya davet edilen ekiplerden görüş almıştır. Yarışmanın ikinci aşamasına 10 ekip yeniden davet edilmiş ve bu ekiplerin bu alan için kentsel tasarım önerileri "*La Consultation de Masséna"* başlıklı bir kitapta toplanmıştır.[16] Bu projeler arasında, Christian de Portzamparc'ın *La ville du troisième age* "üçüncü çağın kenti" başlığıyla önerdiği kentsel tasarım, 1980lerden sonra yerleşik yaklaşım haline gelen kapalı kent adası (çeper blok) tipolojisini yeni baştan sorgulamaktadır. Bu öneride çeper bloklar parçalanarak kent adaları içerisinde, çeşitli kombinasyonlarda, farklı biçimlerde ve farklı yüksekliklerde yerleştirilmiştir. Bu projede çeper blokların sınırlandırdığı ortak kamusal alanlar yerine, kent adaları arasında uzanan kamusal yeşil alanlar ile yapıların arasında dış mekânlar yarı-kamusal, yarı-özel ve özel alanlar olarak farklılaştırılmıştır. Kent peyzajında, yapı blokları ve yapılar arasında tanımlanan açık mekânlarda çeşitlilik arayışının ön planda olduğu bu kentsel tasarımın, kent ile çeperde yer alan banliyö peyzajı arasında geçiş oluşturduğu söylenebilir. (Şekil 15)

ISBN: 978-605-80820-1-4

Şekil 15. a. Masséna kentsel gelişme alanı kentsel tasarım projesi uygulaması, maket fotoğrafı (Fotoğraf: Neris Parlak).
b. Masséna kentsel gelişme alanında yeni yapılaşma: Seine cephesi (Fotoğraf: Cânâ Bilsel).
c. Masséna kentsel gelişme alanında park çevresinde yeni yapılaşma (Fotoğraf: Cânâ Bilsel)
d. Masséna kentsel gelişme alanında yeni yapılaşma (Fotoğraf: Cânâ Bilsel)

Seine Rive Gauche bölgesinin demiryollarının kapladığı bir kentsel boşluktan, karma kullanımlı, yoğun yapılaşmanın olduğu bir kent parçasına dönüştürülmesi sürecinde,

kentin biçimlenmesi ile kentsellik (*l'urbanité*) arasındaki ilişkilere odaklanan kent araştırmalarının sonuçlarından yararlanılmış olduğu, ve kentsel tasarım proje önerilerinin kentsel formlarla mimari tipler arasında birbirini belirleyen karşılıklı ilişkileri irdeleyen tipo-morfoloji araştırmalarını içerdiği savunulabilir.

Sonuç Yerine

Avrupa'da 1960larda fonksiyonalist planlama ve modernist mimarlık uygulamalarının kentlerin peyzajı ve dokuları üzerindeki yıkıcı etkilerine yönelik Mimarlık okullarında başlayan eleştirel yaklaşım ve kent mekânlarının biçimlenmesiyle toplumsal pratikler arasındaki ilişkilere odaklanan çalışmalar ile birlikte yürütülen kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji araştırmaları, tarihi kentlerin mekânsal kurgusunu ve kentsel dokunun oluşturduğu bağlamı dikkate alan bir "kentsel mimarlık" yaklaşımının 1970lerin ortalarında sonra gelişmesinde etkili olmuştur. Paris kentinin planlamasında, anıtsal kompozisyonların ötesinde, tarihi kent peyzajının tüm çeşitliliğiyle korunmasına yönelik çalışmaların önem kazandığı, bütünsel kentsel koruma yaklaşımının gelişmesinde kentsel

ISBN: 978-605-80820-1-4

morfoloji araç ve yöntemlerinden yararlanıldığı izlenir. Yine aynı dönemde, kentin dokusunu ve toplumsal pratikleri tümüyle dönüştüren büyük ölçekli kentsel yenileme projeleri de sorgulanmaya başlanmıştır.

1980 tarihli Paris Kenti Nazım Planı, fonksiyonalist-modernist planlama yaklaşımında değişimi göstermesi açısından önemlidir. Büyük kent alanlarının tek elden yenilenmesine yönelik ZUP uygulamasının yerine, 1980 sonrasında farklı aktörlerden görüş alınarak çok sayıda mimar, kentsel tasarımcının ve diğer meslek gruplarının dahil olduğu bir süreci tanımlayan ZAC uygulamasına geçilmiştir. İşlevsel bölgeleme anlayışının yerine karma kullanımların bir arada planlandığı bir işlevsel planlama ile kentsel bağlam ile ilişkilenen, kamusal kent mekânları yaratan bir kentsel tasarım yaklaşımının benimsendiği görülür. Planlama kapsamında belirlenen kentsel dönüşüm alanları için geliştirilen kentsel tasarım projelerinin alanı çevreleyen kent dokusuyla bütünleşmesinin önemsendiği, kentsel morfoloji araştırmalarının sonuçlarının bu projelerde değerlendirildiği izlenir. Alanın tasarımında rol alan mimarların da, çok farklı biçim dilleri olsa da, her bir alana özel bağlamı dikkate alan kentsel mimarlık yaklaşımıyla tasarıma yaklaştıkları gözlemlenir. 1980 sonrasında Paris kent mekânını biçimlendiren kentsel düzenlemelerde tipo-morfolojik araştırmalara dayanan çalışmaların, kentsel tasarım ile mimari tasarım arasında yaratıcı bir ilişkinin var olmasında ve yenilikçi tasarım önerilerinin geliştirilmesinde etkili olduğu görülmektedir.

---

[1] Attilio Petruccioli, "Exoteric, Polytheistic Fundamentalist Typology," A. Petruccioli (der.), *Typological Process and Design Theory*, AKPIA, Harvard University & MIT, Cambridge, 1998

[2] Henri Lefebvre, *Le droit à la ville*, Editions Anthropos, Paris, 1968 ve *La révolution urbaine*, Editions Gallimard, Paris, 1970

[3] Philippe Panerai, Jean-Charles Depaule, Marcelle Demorgon, Michel Veyrenche, Éléments *d'Analyse Urbaine*, AMC, Bruxelles, 1980. Bu yayın yazarlar tarafından yeniden düzenlenerek *Formes Urbaines* (Kentsel Formlar) başlığıyla yeni baskısı yapılmıştır: Ph. Panerai, J.-Ch. Depaule, M. Demorgon, *Analyse Urbaine*, Parantheses, Marseille, 1999.

[4] Jean Castex, Jean-Charles Depaule, Philippe Panerai, *Formes Urbaines de l'Ilot à la Barre*, Dunod, 1977. Ivor Samuels'in katkılarıyla yazarlar tarafından geliştirilen bu çalışma İngilizce olarak yeniden yayımlanmıştır: Ph. Panerai, J. Castex, J.-Ch. Depaule, Ivor Samuels, *Urban Forms: The Death and Life of Urban Block*, Routledge, New York, 2004.

[5] *Paris Projet*, sayı 2, Atelier Parisien de l'Urbanisme (APUR), Paris, 1970

[6] *Paris Projet*, sayı 7, APUR, 1972

[7] Françoise Boudon, André Chastel, Helene Couzy, Françoise Haumon, *Systeme de l'Architecture Urbaine, Le Quartier des Halles à Paris,* CNRS, Paris, 1977

[8] Mouffetard Sokağı'nda yıkım tehditiyle ilgili bkz. Paris Projet no. 5, 1971

[9] 1974 tarihli Paris kenti bölgeleme planı (*Plan de Zonage)*, *Paris Projet*, sayı 13-14, APUR, Paris, 1975

[10] Paris **Şehri** Nazım Plan **Şeması** (*Le Schéma Directeur d'Aménagement et d'Urbanisme de la Ville de Paris - SDAU*) 1980, *Paris Projet,* no. 19-20, APUR, Paris, 1980

[11] "L'Aménagement de l'Est de Paris", *Paris Projet,* no. 27-28, APUR, Paris, 1987

ISBN: 978-605-80820-1-4

[12] La Villette Kanalı Çevresi Kentsel Düzenlemesi, *Paris Projet*, no. 15-16, APUR, Paris, 1976

[13] "Paris Sud-Est: Gare de Lyon, Gare d'Austerlitz, Bercy" (Paris – Güneydoğu Sektörü: Lyon Garı, Austerlitz Garı ve Bercy), *Paris Projet*, no. 12, APUR, Paris, 1974

[14] Nathan Starkman, "Deux nouveaux parcs à Paris" & "Concours pour le Parc de Bercy", *Paris Projet*, no. 30, APUR, Paris, 1993, s. 88-89, 132-155

[15] APUR, "Conquête d'un espace", *L'Aménagement du Secteur Seine Rive Gauche*, *Paris Projet*, no. 29, APUR, Paris, 1990, s. 36-41

[16] Alain Pélissier, "La Consultation Masséna", *La Consultation Masséna: Projets d'urbanisme pour un nouveau quartier de Paris* (Masséna için davetli yarışma: Paris'in yeni bir mahallesi için şehircilik projeleri), SKIRA, 1997, s. 48-70